

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ҲАЗИЛ НУТҚИЙ ЖАНРИНИНГ СОЦИОЛИНГВИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ МАСАЛАЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15126615>

Диёра Аvezмуратова

Урганч давлат университети

Хорижий филология факултетлараро

чет тиллари ўқитувчиси E-mail:diyoraaa@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек социумидаги ҳазил нутқий жанри муваффақиятли амалга оширилишининг ижтимоий лингвистик асослари ҳақида фикр юритилади. Бунда ҳазил нутқий жанри сўзловчиси тўғрисидаги миллий ижтимоий қарашларнинг ўзига хослиги, айниқса, ўзбек лингвомаданиятида оилавий муносабатларда эр ва хотин, ота-она ва фарзандлар муносабатларидаги ижтимоий хулқий меъёрлар мавжудлиги ўзига хос социолингвистик факторлардир.

Калит сўзлар

инглиз этикети, маиший хулқ, салбий ахлоқ, ижобий ахлоқ, ҳазилни тушуниш, адресант, адресат кабилар.

ВОПРОСЫ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЮМОРИСТИЧЕСКОГО РЕЧЕВОГО ЖАНРА НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье рассматриваются социолингвистические основы успешной реализации юмористического речевого жанра в английском и узбекском обществе. В этой связи особенности национальных социальных воззрений на носителя юмористического речевого жанра, особенно наличие в узбекской лингвокультуре общественных моральных норм в семейных отношениях, между мужем и женой, родителями и детьми, являются специфическими социолингвистическими факторами.

Ключевые слова

английский этикет, домашние манеры, негативные манеры, позитивные манеры, понимание юмора, адресат, получатель и т. д.

ISSUES OF SOCIOLINGUISTIC FEATURES OF HUMOROUS SPEECH GENRE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

The article examines the sociolinguistic foundations of successful implementation of the humorous speech genre in English and Uzbek society. In this regard, the peculiarities of national social views on the bearer of the humorous speech genre, especially the presence in the Uzbek linguoculture of public moral norms in family relations, between husband and wife, parents and children, are specific sociolinguistic factors.

Keywords

English etiquette, everyday manners, negative manners, positive manners, understanding of humor, addressee, recipient, and etc.

Ҳазил нутқий жанрининг лингвистик хусусиятлари унинг матний хусусиятларини ўрганиш тадқиқ қилинса, социолингвистик хусусиятлари ҳазил нутқий жанрининг ким кимга йўналтирилганлиги, адресант ва адресатларнинг қайси жамият вакиллари эканлиги каби ижтимоий факторларни белгилаш билан аниқланади. Ҳозирги кунга қадар ҳазил нутқий жанрининг рус, инглиз, немис тилларидаги намуналари лингвистик ва экстралингвистик тадқиқотлар объектига айланганлиги алоҳида аҳамиятлидир²³. Шунини айтиш керакки, ҳазил нутқий жанрининг инглиз ва ўзбек социумидаги ижтимоий мазмунлари махсус тадқиқотлар объекти бўлган эмас.

Ҳазил нутқий жанри социолингвистик объект сифатида эътироф этилишига сабаб шундаки, ҳазил нутқий жанрида сўзловчи ва тингловчи муаяян жамият вакиллари дир. Одатда бир тилда сўзлашувчи адресант ва адресатлар айни тилда ифодаланган ҳазилни осон тушунсаларда, аммо адресатлар бошқа миллат вакиллари бўлганда ҳазилни тушуниш муваффақиятсиз кечиши мумкин. Шу сабабли адресант ва адресатнинг бир жамоа вакиллари эканлиги ҳазилни адресат томонидан муваффақиятли қабул қилинишининг гаровидир. Акс ҳолда бу ҳазиллар адресатга нисбатан ҳақорат деб баҳоланиши, адресатни бадном қилиш деб тушунилиши мумкин. Шу нуқтаи-назардан ҳазил нутқий жанрини социолингвистик таҳлил қилиш глобаллашув шароитида турли миллатлар ўртасидаги тотувликни

²³ Жильцова О.Ю. Шутка как малый речевой жанр. ГБОУ ВПО Саратовский ГМУ им. В.И. Разумовского Минздрава России, кафедра русской и классической филологии; Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. М., 1976; Д.С.Лихачев, А.М.Панченко. "Смеховой мир" Древней Руси. Л., 1976; А.В. Карасик. Лингвокультурные характеристики английского юмора. дисс. кандидат филологических наук. Волгоград, 2001, 193 с; Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. М., 1976; Ю. В. Шурина Шутка как речевой жанр. Дисс. Канд. Наук по фил.1997.

таъминлашга, ўзаро толерантликни шакллантиришга муайян даражада ҳисса қўшади.

Инглиз лингвомаданиятида эса ҳазил қилиш одати кишиларнинг кунлик одатий маиший хулқига айланган. Бунда кундалик ҳазилларнинг функцияси илиқ муносабатларга асосланган мулоқотни ташкил қилиши, суҳбатни қувноқлик билан ўтказиш кабилардан иборат. Айрим илмий инглиз этикетини ўрганишга бағишланган социолингвистик тадқиқотларда инглиз халқининг ҳазилларини жавобсиз тинглаш, зарур бўлмаса, жавоб қайтармаслик, ҳазилларга нисбатан кулиш билан чекланиш лозимлиги тавсия қилинади²⁴.

Шуни айтиш керакки, ўзбек лингвомаданиятида ҳазилнинг меъёри мавжуд. Бунга кўра бир адресант нутқида давомий ва мунтазам ҳазилларнинг қўлланилиши адресант тўғрисида бироз салбий хулосалар келтириб чиқариши мумкин. Масалан, ўзбек лингвомаданиятида ҳазил оқибатида кишида *бебурдлик, бачканалик, беодоблик, бузуқлик, бекорчилик, дилозорлик, димоғдорлик, лақмалик, лўттибозлик, нодонлик, олифтагарчилик, танбаллик, чақимчилик, қўрқоқлик, гайриахлоқийлик, ёмон хулқ, ёлгончилик*²⁵ каби салбий ахлоқий хулосалар чиқарилиши мумкин. Зеро, ўзбек лингвомаданиятида *ахлоқий поклик, ахлоқий камолот, андиша, зарали одатлардан сақланиш, инсонийлик, инсоннинг маънавий бойлиги ва ички маданияти, камтарлик, оилавий ҳаёт одоби, манера-ўзини тутта билиш, таълим ва тарбия бериш, уятиш, хурмат қилиш, фаросатли бўлиш, фаҳм-фаросат, ўзини ўзи бошқариш, ўзини ўзи тарбиялаш, одоблилик, одоб, ростгўйлик* кабилар ижобий ахлоқий хислатлардандир²⁶. Ҳазил нуткий жанри мазмунида юқоридаги ижобий ахлоқий меъёрлар бузилса ёхуд салбий ахлоқий меъёрлар кузатилса, адресантнинг ижтимоий хулқининг салбийлашуви юз беради.

Инглиз лингвомаданиятида мавжуд эр ва хотин ўртасидаги муносабатларнинг, айниқса, жинсий муносабатларнинг ҳазил орқали ифодаланиши бу оддий ҳол саналади. Аммо ўзбек лингвомаданиятида ҳазил нуткий жанрининг бундай турлари, жинсий муносабатларга хосланган ҳазил турлари, давлат бошлиқларини ҳазил объектига айлантириш кабилар адресатга нисбатан хурматсизлик, беҳаёлик, ҳақорат, бадном қилиш каби мазмунларда қабул қилинади. Шу сабабли ҳам бу мавзуларда ҳазил турлари оммалашмаган. Аммо ўзбек лингвомаданиятида соҳавий хосланган ва оммабоп, умуммиллий ҳазил турлари мавжуд. Маълумки, ҳар бир ҳазилнинг

²⁴ [В чем особенность британского юмора? - Библиотека Нейро; 10 книг-образцов английского юмора! - Русская культурология — ЖЖ](#)

²⁵ С.Норқўзиев. Ахлоқнинг асосий меъёрлари. Т., Шарқ, 2019, 9-бет

²⁶ С.Норқўзиев. Ахлоқнинг асосий меъёрлари. Т., Шарқ, 2019, 9-бет

муваффақиятли чиқиши уларни қабул қилувчи шахсларнинг ушбу ҳазил нутқий вазиятидаги ҳолатдан хабардор эканлиги билан боғлиқ. Ўзбек лингвомаданиятида эр ва хотин ўртасидаги муносабатларни ифодаловчи ҳазилларни эр ва хотин мақомидаги ижтимоий шахсларгина англашлари мумкин. Масалан,

Янги йилни нишонлаб тонгга яқин бир аҳволда уйга кириб келган эрни хотини кутиб олибди.

– Юзимга қарашга энди қандай чидайсиз? – дебди хотини.

Эр бўлса унга:

– Ҳечқиси йўқ онаси, шунча йил чидаб келяпман, бу ёғи ҳам қарайвераман, - дермиш²⁷.

Ўзбек лингвомаданиятида маънавий жиҳатдан ахлоқий поклик тушунчаси ўзбек жамиятининг барча қатламларига тегишлидир. Ахлоқий поклик инсон характерининг шахсий ва ижтимоий фаолиятига, ҳатти-ҳаракатига хос фазилатдир²⁸. Ўзбек жамиятида оиладаги эркак ахлоқи билан боғлиқ қарашларда эрнинг оила аъзоларини огоҳлантирмай, ўз уйида тунамаслиги, айниқса, унинг тонгга яқин уйига келиши, кўп ҳолларда бошқа аёллар билан кўнгилхушлик қилганликнинг белгиси сифатида рамзийлашади. Ўзбек социумида ўзга аёллар билан кўнгилхушлик қилиш уятли ижтимоий одат сифатида қабул қилинади. Шу сабабли ҳам умр йўлдошининг кўнгилхушлик қилиши оқибати аёли юзига қараш вазияти ўз хотинидан кечирим сўрашдан ҳам оғирроқ ижтимоий ҳолатдир. Аммо шуни айтиш мумкинки, ушбу ҳазил турида келтирилган жавобни айтиш кўнгилхушлик қилмаган эркаларга хос ўзбекона жавоб бериш усули сифатида ўзига хослик касб этади. Чунки бу ҳазил орқали эркак ўз аёлига, онаси дея мурожаат қиларкан, унинг юзини чиройли эмаслигига ишора қилган ҳолда ўз аёлига ҳам енгил ҳазил жавобини бериш орқали ўз аёлининг гумонига барҳам бермоқда. Онаси дея мурожаат қилиниши ўзбек эркаларининг ўзига хос мурожаати бўлиб, ушбу мурожаат эр ва хотин ўртасида ўз болалари мавжудлигини билдиради.

Ишга кайфиятсиз келган йигитдан дўсти сўрабди:

– Нега кайфиятинг йўқ?

– Хотиним билан уришиб қолдим.

– Нега уришдинг?

– Янги кўйлак сотиб олган экан. "Мени семиз кўрсатмаяптими?" деб сўради.

– Сен нима дединг?

– Тўғриси айтдим.

²⁷Латифа.уз. Энг сара латифалар сайти. <https://латифа.уз>

²⁸С.Норкўзиев. Ахлоқнинг асосий меъёрлари. Т., Шарқ, 2019, 9-бет

Оилада эр ва хотин муносабатларида аёлларнинг семизлиги хунуклик белгиси саналади. Шу жихатдан ўзбек эркакларининг аёлларга нисбатан семиз дейиши аёлларни хафа қилиш, камситиш демакдир. Ушбу ҳолатни инобатга олган ушбу ҳазил турида аёлларга семиз эканлигини айтган эр аёли билан уришиши турган гап. Ўз аёлига семиз эканлигини тўғридан тўғри айтган эркак киши ўз аёлининг жанжал чиқаришга мойиллиги, уришишга ҳаракат қилиши оқибатида кайфиятсиз ишга кайфиятсиз келган. Буни ўзбек ҳазилининг адресатлари осонгина осонгина тушуниб оладилар.

Ўзбек жамиятида фарзандлар тарбиясида енгил жазо турларига фарзандларнинг қулоғини бураб қўйиш, енгил уриб қўйиш, оҳиста уриб қўйиш кабилар киради. Шу билан бирга, бола ёшидагиларнинг болалик одатлари, катталарни, хусусан, оила аъзоларини алдашга мойиллиги, ҳазиллашишилари бола одобдаги шўхликлар сифатида баҳоланади. Қуйидаги ҳазил нутқий жанрида ўзбек фарзандининг зийраклиги ўз фойдасига хизмат қилиши мумкинлигига ишорадир. Бу эса ўғилнинг оилада эркалигини белгилайди:

Икки синфдош суҳбатлашмоқда²⁹:

– Нега сени отанг тушликка бунчалик кўп пул беради?

– Аслида адам бунча пул бермас едилар. Улар мендан мактаб ошхонамизни телефон рақамини сўрагандилар, мен атайлаб кўчанинг нариги тарафидаги рестораннынг рақамини бердим. Адам ресторанга қўнғироқ қилиб, тушлик неча пул туришини сўрабдилар. Ўша кундан бери менга шунақа кўп пул берадиган бўлганлар.

Юқоридаги ҳазил матнида ўзбек мактаб ўқувчисининг зийраклиги, айёрлиги орқали топилган пул ҳазил объектига айланган. Мактаб ўқувчиси гарчи отасини алдаган бўлса-да, бу ҳазил орқали мактаб ўқувчисининг ўз отасини енгил алдаш орқали уддабуронлик қилганлиги қулғу уйғотишга сабаб бўлмоқда. Аслида ҳақиқий вазиятда бундай хулқ атвор хунук тарбия сифатида баҳоланади.

Қуйида келтирилган мисолда ўзбек оиласидаги ота ва фарзанд ўртасидаги тарбиявий жазо тўлақонли ўз аксини топган. Ушбу ҳазил турида ўзбек оиласида бола тарбиясида енгил жазоланиш тури бўлган қулоғини бураб қўйиш хатти-ҳаракати бу фарзандларни ниманидур нотўғри бажарганлигини, ўзини оилавий ва жамият ижтимоий меъёрларидан четга чиққанлиги тўғрисида ижтимоий хабарлар мавжуд. Шу жихатдан уканинг отасининг бошқа буйруғини бажариш вақтида гапнинг умумий мазмунидан фойдалангани, яъни опасига бошқа маълумотни айтганлиги ҳазилни келтириб чиқаради. Масалан,

²⁹ Латифа.уз. Энг сара латифалар сайти. <https://латифа.уз>

Ота ўзлига дебди:

– *Ўзим, қўшни хонадан пайпогимни олиб чиқгин.*

Ўгли “Хўп” деб қўшни хонага кирса, опаси ўтирган экан.

Болани шўхлиги тутиб опасига дебди:

– *Адам айтдилар-ки, қулогингизни “бураб” қўяр эканман...*

Опаси:

– *Нима деяпсан? Тентакмисан?! Бўлиши мумкинмас!*

Бола отаси томонга қараб бақарибди:

– *Ада, ўнгиними ё чап тарафиними?*

Ҳеч нарсадан беҳабар отаси:

– *Иккаласини ҳам! – дермиш.*

Кўринадикки, отанинг жавоби фарзанднинг алдовига мос келган. Ушбу жавоб ҳар икки ҳолатга ҳам жавоб тариқасида ишлатилиши мумкин.

Вақт алламаҳал бўлганда дарвозадан кириб келган ўзлига онаси дебди:

– *Қайерларда юрибсан? Соат нечи бўлди?! Бор, юравер кўчада!*

Бу гапни эшитган ўгли шу заҳоти чўнтагидан телефони, кимгадир қўнғироқ қилиб:

– *Алло, Алиш шўттамисила? Рухсат олдим. Ҳозир чиқаман, - дермиш.*

Ушбу мисолда эса онанинг *бор, юравер кўчада* норозилик мазмунида айтилган бўлса-да, рухсат маъносида тушунилиши мумкинлиги ушбу жавоб мазмунида икки нутқий акт мазмуни яширинлигини англатади. Ўзбек оиласида онанинг фарзандни тергаши, енгил жазоланиши бу табиий ҳолатдир. Шу сабабли ҳам ушбу ҳолатларни мазмунан акс эттирган ҳазиллар ўзбек ҳазиллари ичида муайян ўринни эгаллайди.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий миллий-маънавий ахлоқ меъёрлари барча жамиятларда конвенционал тарзда пайдо бўлади, шу сабабли ҳам конвенционал ахлоқ меъёрлари ушбу жамиятгагина тегишли, ушбу жамиятгагина шартлангандир. Тил тизими бевосита жамиятнинг ижтимоий миллий маънавий хулқини кўрсатиб берувчи нутқий жанрларга бой. Ҳазил нутқий жанри ҳам конвенционал нутқий жанр сифатида инглиз ва ўзбек жомиятининг ўзига хос жамоавий тартиб-қоидаларини ифодалайди. Шу жиҳатдан инглиз ва ўзбек жамиятидаги ҳазил нутқий жанрининг социолингвистик объект сифатида танлаш, ҳазил нутқий жанри турлари ва социолингвистик таснифини яратиш инглиз ва ўзбек тилларида ҳазил нутқий жанри ижтимоий мавзуларнинг очиклиги, ёпиклиги, қолаверса, умуммиллий мавзуларнинг ўзига хослигини ўрганиш, оммабоп ва хосланган ҳазил турларининг матний хусусиятларини таҳлил қилиш, ҳазил нутқий жани адресантлари ва адресатларининг ижтимоий идентификаторларини аниқлаш, инглиз ва ўзбек тилларида ижтимоий синф, касб, ёш, жинс,

жамоани кўрсатувчи лексик, грамматик ва синтактик воситалар ва сленглари аниқлаш, таснифланган гуруҳлардаги социалингвистик факторларни шарҳлаш каби бир қатор масалалар социалингвист олим олдига бир қатор жиддий вазифалар кўяди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алимов. У. Оилада фарзанд тарбияси”, “Мовароуннахр” нашриёти, 1999, 184-бет.
2. [В чем особенность британского юмора? - Библиотека Нейро.](#)
3. [10 книг-образцов английского юмора! - Русская культурология – ЖЖ](#)
4. Жильцова О.Ю. Шутка как малый речевой жанр. ГБОУ ВПО Саратовский ГМУ им. В.И. Разумовского Минздрава России, кафедра русской и классической филологии.
5. Карасик А.В. Лингвокультурные характеристики английского юмора. дисс. кандидат филологических наук. Волгоград, 2001, 193 с
6. Лихачев Д.С., Панченко А. М. "Смеховой мир" Древней Руси. Л., 1976.
7. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. М., 1976.
8. С.Норкўзиев. Ахлоқнинг асосий меъёрлари. Т., Шарқ, 2019, 9-бет
9. <https://латифа.уз>